

Kudrnáč, Jiří

Dynamická idyla Zdeňka Rotrekla : k básnické sbírce Stromy ptáci zvířata a podobní lidé

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. V, Řada literárněvědná bohemistická. 2006, vol. 55, iss. V9, pp. [79]-85

ISBN 978-80-210-4401-2

ISSN 1213-2144

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/104800>

Access Date: 27. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

JIŘÍ KUDRNÁČ

DYNAMICKÁ IDYLA ZDEŇKA ROTREKLA

K básnické sbírce *Stromy ptáci zvířata a podobní lidé*¹

Zdeňk Rotrekl je v celém svém básnickém díle autorem osobitého autonomního světa, který je geneticky i typologicky ponejvíce spjat s širokým postsymbolismem² a s dílem dalších autorů *Velikonočního almanachu poesie* (1947), generačně spřízněných křesťanských básníků existence; představitelů generace, již je možno s Ivanem Slavíkem nazvat generací rozptýlenou, jak ji diagnostikoval nikoli bez trpkosti vůči podmínkám, v nichž žila a tvořila.³ Významnou součást tohoto světa vytvořila sbírka *Stromy ptáci zvířata a podobní lidé*, napsaná v roce 1973, která byla vydávána nejprve v samizdatu (od 1980) a za hranicemi (v Mnichově 1985) a teprve od 90. let, když byla vydána ve Zlíně 1994, je běžnou součástí obecně přístupného korpusu české literatury, ještě i dnes dotvářeného a obohacovaného nejen díly právě vzniklými. Po svém uvedení prvním domácím veřejném vydání byla přijata jednoznačně vstřícně a příznivě.⁴ Dnes je zřejmé, že Rotreklovo dílo tvoří v moderní české literatuře výrazný celek. Zdeňk Rotrekl je nepřehlédnutelný autor, významně zasahující do vývoje poezie, prózy, dramatu a kritiky, bytostně lpící na svobodě; proto Ladislav Soldán logicky s literárněhis-

¹ Tato stať byla vypracována s grantovou podporou AV ČR v rámci projektu IAA9164301.

² Mám na mysli postsymbolistní linii a tendenci k čisté poezii, vedoucí od přelomu století k spirituální vlně třicátých let a dále. Srov. charakteristiku postsymbolismu Felixe Vodičky in Jaroslava Janáčková – Jaroslava Hrabáková (eds.): *Česká literatura na předělu století*, Jinočany: H&H 2001, 2., upravené vyd., s. 125 n.

³ Viz Jaroslav Med: Křesťanský existencialismus v české kultuře; in J. M.: *Od skepse k naději*. Studie a úvahy o české literatuře, Svitavy: Trinitas 2006, s. 101–105. Z více textů Ivana Slavíka viz např.: *Neztracené básně Ladislava Nováka*; in L. N.: *Neztracené básně*, Brno: Host 2000, s. 7.

⁴ Srov. recepci literárními kritiky postupně v statích: Ladislav Soldán: Zvláštní znamení: básník, *Rovnost* 18. 2. 1995, s. 11; Marie Langerová: *Stromy ptáci...*, *Nové knihy* 1. 3. 1995, č. 8, s. 1; Jiří Trávníček: Dvojděloví, pomezí a zá-halásí Zdeňka Rotrekla, *Tvar* 1995, č. 10, s. 20.

torickou perspektivou vyzdvihl ideu svobody jako ústřední i v autorově tvůrčí fázi reprezentované právě touto sbírkou.⁵

Rotreklova poetika se brání libivosti a přes uvedená příbuzenství je volbou osamělecká. Navíc celá rozptýlená generace dnes patrně ještě čelí jistým rizikům v porozumění, neboť publikum včetně odborného bylo na tyto autory žel málo zvyklé, jak jejich původní tvorba z velké části nemohla být po napsání postupně publikována v Československu ani častěji reflektována literární kritikou a literární historiografií.

Specifičnost díla Zdeňka Rotrekla dosvědčili dlouhodobí sledovatelé a spolu-tvůrci spirituální české literatury Jaroslav Med a Pavel Švanda, opakovaně ji sleduje zejména autorův soustavný vykladač Ivo Harák,⁶ v recenzích jednotlivých Rotreklových sbírek od různých autorů bývají leckdy jakoby důsledek setkání s velmi originálním, a tedy překvapivým autorem opakovaně postihovány tytéž věci. V úhrnné perspektivě kýženého kontextového portréту spisovatelské osobnosti se Zdeněk Rotrekl jeví jako originální poeta doctus, tradicionalista i novátor, jak se shodují Jaroslav Med a Pavel Švanda, užitekávající více tendencí a proudů domácích i cizích, literárních i obecněji kulturních. Reflexe jeho díla tedy mohou být podnětné i pro výklad jevů dalších, spřízněných v generaci i relativně vzdálených též v čase.

Přítomná sbírka tvoří výrazně ohraničenou a vnitřně bohatou strukturu, charakteristickou zároveň tíhnutím k harmonii i oxymórnosti. Úvodní báseň sugestivně exponuje osamělé dějiště sbírky, která pak končí kolektivní písní, již „Přikazuje se zpívat ve sboru / nikoliv číst / Pouze předříkávat nepostačí“ (*Spisy* 1, s. 385).⁷ Zatímco první báseň ještě ústí v obraz samoty, závěrečná báseň už ústí v oslavu milosrdenství a ve výzvu k němu. Jaké dění mezi tím v knize proběhlo? Co se událo a jak dospěla k svému finále? Na počátku je výrazný vstup do sbírky, dokonce incipit začíná slovem „úvodem“: „Úvodem přišel dům v rozvalinách / a pohltil mne“ (*Spisy* 1, s. 329). I přiřazováním dalších veršů v první básni vzniká intenzivní mystický akord s původními synestetickými metaforami: rozkvétá ticho, snáší se záře, do nich vplývá lyrický subjekt. Je vytvořena magická situace, jíž Zdeněk Rotrekl realizuje topos domu se zahradou. Vznik básní z této sbírky se váže, jak autor uvádí, ke konkrétnímu domu se zahradou v lesích za Brnem,⁸ uskutečnilo se zde však i spojení této aktuální inspirace se silnou a zřejmě pro

⁵ Ladislav Soldán: cit. d.

⁶ Jaroslav Med: Básník konečně vyvolaný jménem, in J. M.: cit. d., s. 204–206, původně *Lidové noviny* 5. 4. 2001. Pavel Švanda: Básník Zdeněk Rotrekl je tradicionalistický modernista, *Rovnost* 21. 5. 2001, s. 11. Z prací Iva Haráka uvádíme spolu s řadou statí v periodikách stať Zdeněk Rotrekl jako esejista a publicista (v sedmdesátých a osmdesátých letech 20. století) v profilovém sborníku Tomáš Kubiček a Jan Wiendl (eds.): *Vira a výraz*, Brno: Host 2005, s. 274–288.

⁷ Zdeněk Rotrekl: *Nezděné město*, *Spisy* 1, ed. Jana Uhdeová a autor, Brno: Atlantis 2001. Také další příslušné citace v textu statí pocházejí z citované knihy.

⁸ V komentáři ve *Spisech* 1, s. 719.

celý život určující inspirací někdejší, původní inspirací z dětství – domem se zahradou pod Špilberkem, již vypočetl v *Nezděném městě* jako součást breviáře svých nejmilejších míst:⁹

Zahrada pod Špilberkem

Zahrado zamykavá
 dáš nedáš jsi jen
 pro miláčky sovy oplocená snem
 V zástavu v zahouzlém
 dnem popíraném dění (opět na – –)
 možná
 jdem (*Spisy* 1, s. 270; báseň je psána 1971.)

Dům v rozvalinách z této vstupní básně není vypočetl ve svém fyzickém vzhledu, ale je intenzivně sledován proces působení na lyrický subjekt. Motiv rozvíjí motiv až k dosažení rovnovážného metafyzického stavu mimo život a smrt, v němž se lineárně vedle sebe zjeví Boží tvorové, spoluvytvářející jeden z klíčových obrazů sbírky:

Vůbec žádná tíha uprostřed nepochopitelného světla
 Stromy ptáci zvířata a podobní lidé
 Nebyl jsem si jist zdali jsem zemřel
 ale stejně na tom nezáleželo (*Spisy* 1, s. 329.)

Báseň má mluvní charakter, jehož součástí je výrazný, variovaný, nikoli mechanický rytmus. Uvedené vlastnosti se vztahují jednak k autorově celoživotní genologické inspiraci modlitbou a šířeji náboženstvím jako dialogickým sdělením, jednak k příběhovosti české poezie od 40. let a zřejmě opět i k trvale působivým dispozicím individuálním: vzpomínky z dětství spojují autorův dům v zahradě s akustickými zážitky.¹⁰

Zdeněk Rotrekl se zde přiblížil zřejmě nejproslulejší české básni ztvárnující topos domu v zahradě, nostalgické básni Julia Zeyera *Bílému domu v staré zahradě*. Zeyer je vůbec autor Rotreklovi typově blízký, což zřejmě předpověděl už dětský zážitek Zdeňka Rotrekla, kdy se jeho zjitřené obraznosti zjevil Julius Zeyer.¹¹ Presymbolistní poetika Zeyerova díla je blízká Rotreklově postsymbol-

⁹ Viz komentář ve *Spisech* 1, s. 717, a Tři otázky pro Zdeňka Rotrekla, in Karel Coural (red.): *Básníkův skrytý čas*, Brno: Rozrazil 1990, s. 48.

¹⁰ Viz Tři otázky pro Zdeňka Rotrekla, cit. d., s. 48; autor zmiňuje zvuk trubky z kasáren, zpěv různých ptáků, vytí psů a nepochoybně míní i další neurčité zvuky.

¹¹ Podle básníkovy sdělení autorovi této stati na literárněvědné konferenci *Putování za světlem*. Tuto konferenci o díle Zdeňka Rotrekla v Brně 1. 12. 2004 společně uspořádaly brněnské instituce Ústav české literatury a knihovnictví FF MU a Ústav slavistiky FF MU, Středoevropské centrum slovanských studií, Sdružení křesťanských umělců Sursum Corda, Moravská zemská knihovna, Středoevropské vydavatelství a nakladatelství Regiony, Polský klub Polonus.

listní inspiraci, oba autoři jsou katoličtí mystici, kteří tematizují tragický životní pocit. „Já ale nikdy víc se nevrátím, / já nepřekročím víc tvůj drahý práh, (...)“¹² píše Zeyer v básnickém monologu poutníka, jemuž se nelze vrátit do domu, kde zemřela jeho matka. Zeyerova báseň končí: „Tak poutník děl a slza padla v prach / té dlouhé, nekonečné silnice, / která se v dáli táhla. Kam? Ach, kam?“ Podobně rozchodem – ale ovšem významově složitějším, vždyť se rozcházejí a scházejí samoty – končí Zdeněk Rotrekl: „Jako v pohádce setkala se samota se samotou/ maličko byly spolu a pak / každá odešla do svého domova“ (*Spisy* 1, s. 329).

Zeyerova báseň, jedna z jeho nejproslulejších, je samostatná výpověď, jedna z lumírovsky estetizovaných tragédií, ukrytá v polovině knihy veršů *Poesie* (1884), jedné z dvou sběrných sbírek jeho drobnějších lyrických a epických čísel. Báseň Rotreklova je ve významově exponovaném postavení: otvírá tematicky poměrně soustředěnou básnickou sbírku a předjímá kontrast s jejím vyústěním. Obě básně spádově rozvíjejí téma od vstupního motivu domu po rozřešení, jímž je v obou případech motiv samoty. Protějškem Rotreklova sugestivně eufonického splývavého verše je Zeyerův vzorný lumírovský jambický dekasyllab.¹³ Zásadní součástí poetiky Zdeňka Rotrekla, opět podobně jako poetiky Julia Zeyera, je silná autonomní obraznost, zabraňující diktátu jevů. Toho jsou si vědomi kritikové od počátků Rotreklovy tvorby – tak Bohumil Pavlok v recenzi *Pergamenů* z roku 1947.¹⁴ Dodnes lze sledovat významovou rozostřenost a tendenci k symboličnosti motivů a např. zobrazovaných postav, a to i v próze, jak to v recenzi románu *Světlo přichází potmě* logicky postihl Pavel Švanda.¹⁵ K básníkovi originalitě patří, že obrazy konkrétních jevů jsou doprovázeny a modifikovány abstraktními vizemi. To je záhodno chápat jako období barokního šerosvitu ve 20. století: z významově rozostřeného pozadí vyvstávají konkrétní jevy, někdy poznamenané konstruktivistickými a funkcionalistickými tendencemi století moderny a postmoderny.¹⁶ V přítomné sbírce se tedy, při zohlednění jednotlivých básní, realizuje jako její hlavní, erbovní motiv Rotreklovo široce významově rozpjaté

¹² Cituji z vydání Jarmily Viškové v antologii Vladimíra Forsta *Tisíc let české poezie* II, Praha: Československý spisovatel 1974, s. 174, verše 10–11 a 35–37.

¹³ Miroslav Červenka: Lumírovec: sémantika verše v Zeyerově epice. *Slovo a slovesnost*, roč. 53, 1992, s. 241–247.

¹⁴ Bohumil Pavlok: ref. *Pergameny*, *Akord*, roč. 14, 1947/48. s. 192.

¹⁵ Pavel Švanda: Rotreklova románová reflexe. *Revue Proglas*, roč. 13, 2002, č. 3, s. 34–36.

¹⁶ Je významné, nakoř Rotreklovo dílo reaguje též polemicky na tento kontext, který svého času přiblížil např. Mario de Micheli v ČSR populární knihou *Umělecké avantgardy dvacátého století* (1959, česky Praha: SNKLU 1964). Zatímco Bohumil Pavlok v citované recenzi uvažoval v souvislosti s Rotreklovou imaginací o nebezpečí pomyslu a ztráty smyslu pro zmocnění se reality, Karel Komárek v recenzi Rotreklových lyrických próz právě typ a funkci autorovy imaginace přijal jakožto kotvu: „Obraznost uvádí viditelné a hmatatelné konstanty tohoto světa do pohybu; je-li obraznost tak vypjatá a plná energie, jako je v Rotreklově díle zvykem, pak je ten pohyb velmi prudký a působí nečekané změny. A existuje jediná pojistka, která brání rozpadu myšlenkového systému v chaos a lyrických zvláštností v nesmysl: uzemnění básnického díla, jeho ukotvení v realitě.“ (Lyrické prózy Zdeňka Rotrekla, in Z. R.: *Sad a menší prózy*, Brno: Rozrazil 1991, s. 90–92, cit. ze s. 91.)

locus amoenus. Je rilkovského typu, náleží do linie intelektuálního symbolismu; je to příjemné místo jakožto harmonizující přírodní kout, jehož součástí je lidská přítomnost, často lidské dílo. Jako je Rotreklovo Brno též městem nezděným, stavem myslí, tedy něčím jako Jeruzalémem, je i jeho topos domu se sadem jak obrazem, tak funkcí. Dům v zahradě je v přítomné sbírce doprovázen stvořeními z názvu sbírky, která vytvářejí jediný útěšný celek, jehož součástí se vzájemně propojují, ba i zastupují. Vnímáme zde naturfilozofii, upomínající po stu let na naivnější poezii májovských básníků, kteří dlouhými významovými řetězci přiblížili a zpřátelštili lesy a louky v české krajině a dokonce vesmír (nikoli jen personifikovali, protože významové sblížování je oboustranné, vzájemné: Vítězslav Hálek: *V přírodě*, 1872–1874, Jan Neruda: *Písň kosmické*, 1878). Špačci, vlaštovky, sova, puščík, netopýr, hýl, kosi, žluvy, sýkorka a též borovice, palma, moruše, strom v úplňku apod. jsou prvky Rotreklova františkánství, odkazující k časově mu blízké linii Francise Jammese, v moderní české literatuře produktivní počínaje dílem Demlovým a Reynkovým. Patos těchto obrazů tkví podle Rotreklova důrazu v samé jejich existenci: „Ani květinám nejde o krásu / Prostě jsou a v tom spočívá celé umění / i Šalamoun“ (*Spisy* 1, s. 361). Tato okouzlující zobrazení připomínají nadšený úžas, kdy obrazy jsou stvořeny pojmenováním, jako u Jakuba Demla a Vítězslava Nezvala (*Moji přátelé*, 1913; *Věci, květiny, zvířátka a lidé pro děti*, 1953).¹⁷ Rotreklovův úžas je však následován instrumentálností, nikoli nekomplikovanou jako např. u didaktického bolzanisty Jablonského; naopak Rotreklova sbírka zůstává poezií kontrastů, jak to odpovídá linii reprezentované Františkem Halasem, zdrojným básníkem spojujícím různé cesty české poezie 20. století, k níž se Zdeněk Rotrekl hlásí, prohlašuje se též výslovně za Halasova žáka a setkání s ním za „životní, osudové setkání“. Významná je halasovská kapitola v Rotreklově knize *Skrytá tvář české literatury nejenom krásné* i halasovské filiace a aluze, o nichž v přítomné sbírce pojednal Jiří Trávniček.¹⁸

Sbírka je natolik výrazná, že můžeme mluvit o významné zelené epizodě v Rotreklově díle, ovšemže zvýrazňující rysy přítomné v něm i jinde. Ekologickým zeleným symbolem je v této sbírce dokonce i aluzivní višňový sad. Silná vazba na přirozené prostředí se projevuje též častými, někdy obsáhlými lokalizacemi básní. Kupř. v básni *Názor sýkorky*: „16,30 SEČ, neustálý říjen / v němž sýkorky kolem oken / mého viditelného očiště / zhola nic netušily co přijde / Právě proto jsou sýkorky / koňadry modřinky uhelníci / parukářky moudivláčci mlynařici a já / se u nich asi pořád budu učit pokoře“ (*Spisy* 1, s. 347). Tyto plošky a tyto básně jsou zřejmě také svébytným protějškem světlých žánrových momentek z Brna, jak je tehdy vytvářeli někteří Rotreklovi současníci. Rotre-

¹⁷ Srov. Angelo Maria Ripellino Umění Jakuba Demla, in A. M. R.: *Tři studie z české literatury*, ed. Vladimír Binar, Milena Honzíková a Jan Wiendl, *Zápisník o Šaldovi*, č. 11, 1999, s. 9–20.

¹⁸ Viz *Tři otázky pro Zdeňka Rotrekla*, cit. d., s. 49, a Z. R.: *Rozhovor bez otázek*, tamtéž, s. 32–33. Kniha *Skrytá tvář české literatury nejenom krásné* (dopsána 1979, samizdat Brno 1986, knižně Toronto 1987, Brno 1991) je dnes celá zahrnuta do souboru *Skryté tváře, Spisy* 5, Brno: Atlantis 2005. Stať Jiřího Trávnička je citována v poznámce 4.

klův místopis netvoří impresionistické zkratky, ale spíše reminiscence reality a komentáře k ní, tak jako dokonce i ve výše uvedeném případě tuskula – *Zahrady pod Špilberkem*; takové amalgámy jako by Zdeňku Rotreklovi nahrazovaly snad neexistující mimetické obrazy míst.

Toto příjemné prostředí autor zalidnil blízkými básníky, kteří tvoří jak bohatou, tak relevantní škálu v čase, prostoru i poetice: František Halas, Jan Zahradníček, Klement Bochořák, Ivan Jelínek, též Arthur Rimbaud, Paul Verlaine, Walter von der Vogelweide, Byron. Blízkými přívětivými obyvateli jsou též andělé pojetí téměř pastorálně v pastelově zdůvěřňujícím stylu Jammesovců: „Hnízda nese na dlaních / rozevřený anděl“ (*Spisy* 1, s. 356). „Přilétne věřící anděl / a udělá si v něm (tj. v pahýlu – J. K.) hnízdo“ (*Spisy* 1, s. 335).

Zdeněk Rotrekl se jeví představitelem pozitivního křesťanského realismu deklarovaného v české literatuře v počátcích jeho tvorby, básníkem deklarovaných pozitivních hodnot jako i jiní z jeho generační skupiny, tak Klement Bochořák nebo Josef Suchý. Zdeněk Rotrekl v přítomné sbírce dokonce definuje „zde“ na rozdíl od spřízněného Halase, jenž měl za aktuální vypsát „nikde“. Je příznačné, že v Rotreklově sbírce je plných pět básní tohoto názvu a tématu. Sám tento pojem má pozitivní význam. „Toto místo tě ospravedlní a sejme tíhu zbytečných kroků po mezích“ (*Spisy* 1, s. 374), čteme mimo jiné.

Proto stvořením, jež opakovaně tematizuje, je pes. Vzájemný vztah pána a psa zahrnuje službu, ale podobně dokonce též sdílení. Postihována je jinakost i obdobnost obou Božích tvorů („pes mně chtěl něco říci a neuměl / jako já neumím“, *Spisy* 1, s. 345) spolu s existenciální hodnotou jejich životních peripetií. Mezní tragické téma *Umírání psa* je zpracováno dokonce v šesti různých básních tohoto názvu, a je tedy spolu s tématem *zde* nejčastějším. Oboustranným přibližováním jsou sblížováni partneři ve dvojici, tedy obecně řečeno naturalizací: personifikací a zároveň animalizací. Pětina sbírky tedy variuje dvě témata, jako text kultického charakteru: Marie Langerová postihla, že tato mnohost „má něco z posvátnosti opakování původních gest a jejich významů“.¹⁹

I v kontextu rozptýlené generace je Rotreklova poezie specifická tím, jak je zřetelně eticky silná a cílená, mentorská; je inspirována rytířstvím, jak vyložili Zdeněk Kožmín a Tomáš Mazáč,²⁰ takovou ji známe již od *Kamenného erbu* (1944) a její definování v tomto smyslu trvá i ve sbírce tematicky vymezené přírodou. Dekadentním aristokratismem ve vymezení pýchy poezie se Zdeněk Rotrekl blíží Baudelairovi, jeho obrazu básníka jako albatrosa táhnoucího křídla. Ten doprovází nejen jeho ironií vyjadřující převahu vědění, ale i, jak připomenuto výše, úžasem nad kouzlem jen zdánlivě všední skutečnosti. Součástí tohoto aristokratismu je zodpovědnost vůči tradici (známá od autorů, jako jsou Rotreklovi

¹⁹ Recenze Marie Langerové je citována v poznámce 4.

²⁰ Zdeněk Kožmín, *Dopis Zdeňku Rotreklovi*, in Z. K. *Studie a kritiky*, Praha: Torst 1995, s. 509–511. Referát Tomáše Mazáče o poezii Zdeňka Rotrekla na citované konferenci *Cesta za světlem*.

příbuzní Paul Valéry, T. S. Eliot, Jaroslav Durych – též jako esejista, versolog, editor), kteroužto zodpovědnost Zdeněk Rotrekl konkretizuje jako své moravanství. Zdeněk Rotrekl přispěl k obohacení žánru idyly, tak jako více moderních českých katolických autorů. V Rotreklově díle vzniká idyla ve smyslu harmonie, v níž spolu působí společenství tvorů, přírody, Boha a tradice, jaké bylo vlastní starověkým kulturám. Je významné, že u Rotrekla se vrací také uznání síle z jedinečnosti a identity, která umožní nerozplynout se v davu. „Ocún si zvolil svou ocúnovitost / v jistém doposud skrytém rozhovoru v Dnu / A chce naplnit sebe sama“ (*Spisy* 1, s. 361). Jeho mentorství je výrazem vědomí hodnot, jeho poetika originální a ukotvená ve více zdrojích. Tendence přijmout ji by měla být vlastní právě dnešním čtenářům, kteří mají řadu možností seznamovat se s vícero texty a kontexty někdy odpiřanými, ale jindy i jen odlehlými.

THE DYNAMIC IDYLL OF ZDENĚK ROTREKL

This article deals with the volume of poetry *Trees Birds Animals and Similar People* (written 1973, published in samizdat in Czechoslovakia in 1980, in book form first in West Germany in 1980 and then in the Czech Republic in 1994). The author treats some parallel features in the poetics of Zdeněk Rotrekl and Julius Zeyer. He also traces idyllism and ecologism of Rotrekl's book and sheds some light on Rotrekl's position among the Roman Catholic writers in the „dispelled generation“ (Ivan Slavík's term) of authors, who began to publish in the 1940's.

